

Про відшкодування моральної шкоди за вчинені адміністративні правопорушення в Україні

On Indemnity for Non-Pecuniary Damage for Administrative Offenses Committed in Ukraine

Олексій Остапенко¹, Леонтій Чистоклетов¹, Руслан Скриньковський²,
Олександра Хитра³, Леонід Остапенко¹

Oleksii Ostapenko, Leontii Chystokletov, Ruslan Skrynkovskyi, Oleksandra Khytra, Leonid Ostapenko

¹ *Lviv Polytechnic National University*
12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

² *Lviv University of Business and Law*
99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

³ *Lviv State University of Internal Affairs*
26 Horodotska Street, Lviv, 79007, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.35-5

JEL Classification: K19

Received 20.05.2018
Accepted 20.06.2018
Published online 27.06.2018

Corresponding Author:
Leontii Chystokletov
chystokletov.leontii@tutanota.de

Анотація. У статті розглянуто питання моральної відповідальності особи, винної у вчиненні адміністративного правопорушення в Україні. Запропоновано дискусійне за змістом авторське бачення можливості та необхідності закріплення ряду адміністративно-правових норм з метою правового регулювання моральної відповідальності як майнової, так і немайнової. При цьому проаналізовано історичний аспект відшкодування моральної шкоди, а також визначено конвенції Міжнародної організації праці, якими передбачаються питання відшкодування потерпілому завданої шкоди.

Закцентовано увагу на відсутності у чинному адміністративному законодавстві закріплення питання про відшкодування моральної шкоди за вчинені адміністративні правопорушення. Зазначається про взаємозв'язок моралі і права та відокремлюється моральна відповідальність від правової. Розкрито поняття «шкода», «суспільна небезпека». Розмежовується моральна і немайна відповідальність. Проаналізовано зміст моральної шкоди, закріпленій в законодавстві зарубіжних країн. На основі чинного адміністративного законодавства України з'ясовано обставини, які виключають адміністративну відповідальність, що свідчить про відсутність відповідальності, в тому числі, й за завдану моральну шкоду.

Аналізуються норми кримінально-процесуального законодавства України, якими передбачається відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому на будь-якій стадії кримінального провадження. Використовується судова практика щодо цього. Розглянуто положення про примирення сторін, на підставі яких потерпіла особа має можливість прийняти рішення про відмову від відшкодування моральної шкоди як до початку юрисдикційного провадження, так і під час його виконання на тій чи іншій процесуальній стадії. Визначено підстави відповідальності за завдану моральну шкоду, які закріплені у Цивільному кодексі України.

Зроблено висновки про відшкодування потерпілому моральної шкоди майнового і немайнового змісту, що є однією з умов в частині оновлення адміністративного законодавства України. Запропоновано авторське визначення поняття відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: відшкодування; майнова шкода; немайна шкода; мораль, моральна відповідальність.

Abstract. The article considers the issues of moral responsibility of a person guilty of committing an administrative offense in Ukraine. It offers argumentative author's vision of the possibility and need to consolidate a number of administrative-legal norms with the aim of legal regulation of moral responsibility, both property and non-

property. It analyzes the historical aspect of compensation for non-pecuniary damage, as well as defines the conventions of the International Labor Organization, which provide for compensation for damage suffered by the victim. Attention is drawn to the fact that the current administrative law does not provide for the issue of indemnity for non-pecuniary damage for administrative offenses committed. It is noted about the relationship of morality and law and the moral responsibility is separated from the legal one. The concepts of "harm", "social danger" are disclosed. Moral and non-personal liability are distinguished. The content of moral damage, fixed in the legislation of foreign countries is analyzed.

On the basis of the current administrative legislation of Ukraine, circumstances have been clarified that exclude administrative liability, indicating no liability, including for moral damage. The norms of the criminal-procedural legislation of Ukraine, which provide for indemnity (compensation) for damage to the victim at any stage of criminal proceedings are analyzed. Judicial practice is used in this regard. The provisions on conciliation of the parties, on the basis of which the victim has the opportunity to make a decision to refuse to indemnify non-pecuniary damage both before the beginning of the jurisdictional proceedings and during its execution at one or another procedural stage, are considered. The grounds for liability for the moral damage, fixed in the Civil Code of Ukraine are determined. Conclusions are made on the compensation of the moral damage to the victim of property and non-property content, which is one of the conditions for the updating of the administrative legislation of Ukraine. The author's definition of the concept of indemnity for moral harm is proposed.

Keywords: indemnity; property damage; non-pecuniary damage; morality; moral responsibility.

© 2018 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License 

ВСТУП

Одним із положень, які закріплені в Конституції України (ст. 56) є право людини і громадянина на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної або моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1]. Ця позиція закріплена в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9 [2].

В історичному аспекті розгляд матеріального відшкодування за часів СРСР був передбачений нормативно-правовими актами, особливо це стосується законодавства про працю. Про відшкодування моральної шкоди потерпілому за часів СРСР говорити досить проблематично, фактично цей різновид відшкодування у державі з комуністичним режимом не практикувався. Серед чисельних порушень прав людини і громадянина радянська судова система, як правило, не приймала рішень про відшкодування моральної шкоди потерпілій особі.

В розвинених країнах світу питання матеріального відшкодування потерпілому завданої шкоди передбачено рядом Конвенцій, прийнятих Міжнародною організацією праці (МОП). Для прикладу:

- 1) Конвенція № 12 «Про відшкодування від нещасних випадків у суспільному господарстві» (1921 р.);
- 2) Конвенція № 17 «Про відшкодування працівникам від нещасних випадків на виробництві» (1925 р.);
- 3) Конвенція № 19 «Про рівні права в області відшкодування від нещасних випадків» (1925 р.);
- 4) Конвенція № 42 «Про відшкодування у випадку професійного захворювання» (1934 р.).

В чинному адміністративному законодавстві України питання відшкодування моральної шкоди за вчинені адміністративні правопорушення законодавчого закріплення не мають. При визначенні поняття «потерпілий» законодавець визнає особу, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (ст. 269 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)). Одночасно ст. 1 КУ-

пАП у широкому розумінні передбачає охорону прав і свобод громадян. Конкретизація змісту ст. 24 КУпАП свідчить про відсутність серед визначених законодавцем видів адміністративних стягнень покарання за вчинену / завдану потерпілій особі моральну шкоду. Не відносить законодавець України відшкодування моральної шкоди до основних і додаткових адміністративних стягнень (ст. 25 КУпАП).

Стаття 40 КУпАП передбачає лише відшкодування майнової шкоди, заподіяної громадянину, підприємству, установі або організації. Одним із історичних фактів з цього приводу є Угода князя Олега з Візантією (907 р.) про торгіві відносини, в якій передбачалося майнове відшкодування завданої шкоди потерпілим від злочину чи порушень, передбачених Угодою, правил торгових [3].

Порядок провадження по виконанню постанови в частині відшкодування майнової шкоди передбачений ст.ст. 329, 330 КУпАП [4]. Дискусійними до цього часу залишаються питання, які пов'язані з тлумаченням поняття «моральна шкода» та її відшкодування в тих чи інших розмірах. Все це обумовило актуальність поданого дослідження, визначило його тему та мету.

Водночас варто зазначити, що теоретичні напрацювання щодо моральної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень мають місце в наукових працях В. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Є. Додіна, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, В. Кравчука, О. Кузьменко, О. Кузнєцової, С. Сливки, М. Тищенка, Ю. Шемшученка та інших.

Тому *метою статті* є аналіз сутності моральної відповідальності (майнової і немайнової) за вчинення адміністративних правопорушень та запропонувати шляхи її вдосконалення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми моральної і правової відповідальності тісно пов'язані між собою як в історичному, так і в соціальному аспектах. За своїм змістом мораль і право відрізняються одне від одного, але це не означає, що вони є суперниками між собою, відмінність між ними полягає в різній оцінці одних і тих самих фактів

поведінки людини [5, с. 383], що впливає на її долю та буття.

Взаємозв'язок між мораллю і правом сприяє упорядкуванню суспільних відносин, позитивному впливу на особистість, формуванню у громадян належної моральної і правової культури, правосвідомості [5, с. 380]. Вказаний взаємозв'язок моралі і права залежить:

1) від рівня масової практичної свідомості громадян при вирішенні тих чи інших ситуацій (громадських, виробничих, особистих та інших);

2) від свідомого ставлення класів, соціальних груп або особистості до вимог суспільної необхідності, громадського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей [6, с. 600].

Сучасні підходи у визначенні поняття «моралі» в якості її основи, вбачають свободу людини, яка повинна поєднувати в собі духовність, високу суспільну свідомість, а також один із способів регулювання поведінки людини у суспільстві за допомогою усталених приписів [7, с. 556].

Поняття «свобода», як одна із категорій юриспруденції, є динамічним, оскільки його основа, як вважає А. Романова, зосереджена на інтересах, цілях, практиці діяльності людини [8, с. 165].

Діалектична єдність індивідуального і суспільного у свободі людини, передбачає реалізацію (відшкодування) її потреб як матеріальних, так і моральних.

Відокремлення моральної відповідальності від правової передбачає визначення меж обов'язків, здатності людини до їх виконання, а також умов її невинуватості чи вини [9, с. 103], що створює умови для моральної відповідальності. Поведінку особи слід розглядати саме на початковій стадії, що сприятиме як розумінню, так і визначенню характеру її дій та кінцевого результату.

Характеристика дій особи з позиції її моральної відповідальності залежить від свободи людини і громадянина, від властивого для особи елемента совісті, від усвідомлення обов'язків перед суспільством соціальною групою, колективом, сім'єю і, врешті решт, перед собою.

Узагальнене розуміння моральної відповідальності на відміну від правової відповідальності можна позначити, як – індивідуальну

якість особи, суть якої полягає у розумінні і усвідомленні моральної потреби до дотримання існуючих в суспільстві соціальних норм. Недотримання як соціальних, так і правових норм, у даному випадку адміністративно-правових, свідчить про наявність протиправних дій чи бездіяльності, результатом яких є шкода морального, фізичного та матеріального змісту.

Загальнотеоретичне розуміння шкоди (польське – *szkoda*, від давньонімецького – *SKADO* – втрата, збиток), пояснюється у формі зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої форми потерпілого [10, с. 1000]. Великий тлумачний словник сучасної української мови до поняття шкоди відносить збитки, витрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків [11, с. 771]. Досліджуючи поняття адміністративного правопорушення, його ознаки та юридичний склад, ми звертали увагу на особливості тлумачення терміна «суспільна небезпека», що пов'язано з його лінгвістичним значенням «небезпечний» – а значить «шкідливий» [12, с. 49]. Слід зазначити, що шкода є невід'ємною частиною кожного правопорушення. Характер шкоди можна розрізнити за об'єктом, розмірами та іншими ознаками правопорушення, яке завжди несе в собі соціальну шкоду [12, с. 50].

Фахівець Т. О. Коломоєць, аналізуючи поняття, ознаки адміністративного правопорушення, пропонує на основі існуючих рівнів узагальнених знань про адміністративний проступок (І. Голосніченко, Є. Додін, І. Ключніченко, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко та ін.), поруч із суспільною небезпекою розглядати і суспільну шкідливість від адміністративно-карних дій, які створюють загрозу або заподіюють шкоду об'єктам адміністративно-правової охорони [13, с. 281]. Перелічені елементи поняття шкоди лише умовно можна віднести до категорії «моральна (немайнова) шкода» за винятком елемента «неприємність», сутність якого полягає в існуванні подій, випадків, обставин, що викликають почуття невдоволення, незручності, прикрасі [11, с. 425], що також не в повній мірі характеризує зміст моральної шкоди.

Слід зауважити, що розмежування моральної і немайнової шкоди передбачає наступне:

1) моральна шкода від адміністративного правопорушення може бути завдана як фізичній особі, так і юридичній особі (наприклад,

негативна, неправдива інформація про діяльність юридичної особи). Дискреційними при цьому залишаються моральні і фізичні страждання юридичної особи, хоча її представляють уповноважені на це фізичні особи;

2) немайна шкода, як результат вчиненого адміністративного правопорушення в значній мірі стосується юридичної особи, якій завдано приниження її ділової репутації, посягання на її діяльність передбачену чинним законодавством;

3) до інших різновидів поняття шкоди можна віднести «матеріальну шкоду», як пряму, дійсну шкоду, що завдана відносною сфері праці.

Дещо в іншій площині зміст моральної шкоди закріплено у Цивільному кодексі Російської Федерації. Під матеріальною шкодою розуміють моральні або фізичні страждання, вчинені діями (бездіяльністю), що посягають на належні громадянину від народження або в силу закону нематеріальні блага (життя, здоров'я, гідність особи, ділова репутація, недоторканність приватного життя, особиста і сімейна таємниця) або порушені її особисті немайнові права (право на користування своїм власним іменем, право авторства та інші немайнові права у відповідності із законами про охорону права на результати інтелектуальної діяльності або на порушення майнових прав громадянина).

Чинне адміністративне законодавство України серед обставин, що виникають при вчиненні адміністративного правопорушення передбачає урахування умисних (ст. 10 КУпАП) та вчинених з необережності (ст. 11 КУпАП) протиправних дій чи бездіяльності, що спричинили настання шкідливих наслідків. Про відсутність відповідальності, в тому числі, й за завдану моральну шкоду свідчать обставини, що виключають адміністративну відповідальність (ст. 17 КУпАП) в умовах крайньої необхідності (ст. 18 КУпАП), коли небезпека адміністративно-деліктного посягання є реальною та дійсною, а її усунення вимагає заподіяння шкоди, яка є менш значною, ніж відвернена шкода. Стаття 19 КУпАП передбачає, якщо особа заподіяла посягачому шкоду в стані необхідної оборони без її перевищення, то питання про її відшкодування, як правило, не виникає. Недоцільним є відшкодування моральної шкоди особою, яка діяла в стані неосудності (ст. 20 КУпАП).

Дискусійними залишаються питання відшкодування потерпілому завданої моральної шкоди. Це стосується виду (морального, матеріального) відшкодування та його розміру. В Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 17 липня 1997 р. є конкретна вимога про те, що «за судової помилки особа одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави» [14, с. 38], з тим, щоб потерпіла особа отримала справедливе задоволення (ст. 41) [15].

Аналіз окремих законодавчих актів в частині відшкодування завданої шкоди свідчить, що законодавець в тій чи іншій мірі передбачає правове регулювання цього питання. В. Кравчук також вважає, що в Україні є достатня правова база для відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами [16, с. 35].

Цікавою з цього приводу є ситуація, коли особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, крім посадової особи, звільняється від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу (ст. 21 КУпАП) з умовою, що до особи доцільно застосувати захід громадського впливу. В даній ситуації може виникнути питання зі сторони потерпілого про відшкодування моральних збитків, що спричинили неприємності, невдоволення чи страждання, а також обмеження життєдіяльності потерпілого – повної або часткової втрати здатності до самообслуговування, пересування, спілкування, навчання, контролю за поведінкою та значним зменшенням обсягу трудової діяльності, зниження кваліфікації.

Ми вважаємо, що при звільненні особи від адміністративної відповідальності при мало-значності правопорушення (ст. 22 КУпАП) питання про відшкодування моральної шкоди, як правило, не виникає. Так, чинний КУпАП правовий статус потерпілого (ст. 269) характеризує, як особу, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Серед учасників адміністративного провадження законодавець передбачає відшкодування витрат (як правило у грошовій формі) за участь в адміністративному провадженні по справі (свідок – ст. 272 КУпАП, експерт – ст. 273 КУпАП, перекладач – ст. 274 КУпАП).

Адміністративне законодавство Російської Федерації в ст. 4.7 КпАП РФ містить положення, що одночасно з відшкодуванням майнової шкоди за вчинене адміністративне правопорушення передбачає відшкодування моральної шкоди (п. 3 ст. 4.7). Спори про відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням розглядаються судом у порядку цивільного судочинства [17].

Кримінально-процесуальне законодавство України передбачає відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому на будь-якій стадії кримінального провадження (ст. 127 КПК України), що без сумніву є захистом прав потерпілої особи зі сторони держави (ст. 130 КПК України) [18]. Для прикладу, Старо-Самбірський суд Львівської області, розглядаючи справу про порушення правил паркування автомобіля, гальмівна система якого була несправна, внаслідок чого автомобіль в'їхав у намет з туристами і завдав смертельної травми 26-ти річній жінці, прийняв рішення, в якому зобов'язав винну особу сплатити судові витрати та компенсувати моральну шкоду батькам доньки, яка загинула, в розмірі по 250 тисяч гривень кожному потерпілому, а також виплатити моральну шкоду ще одному потерпілому в розмірі 150 тисяч гривень [19].

Важливим є положення, закріплене у ст. 46 Кримінального кодексу України про можливість примирення винної особи з потерпілим [20]. Примирення сторін у процесі адміністративного провадження передбачено Кодексом адміністративного судочинства України шляхом укладення мирової угоди між сторонами виконавчого провадження. Мирова угода в даному випадку може стосуватися лише прав, свобод, інтересів та обов'язків сторін і предмета адміністративного позову (ст. 189–191 КАС України) [21].

Розглянуті положення свідчать, що потерпіла особа має можливість прийняти рішення про відмову від відшкодування моральної шкоди як до початку юрисдикційного провадження, так і під час його виконання на тій чи іншій процесуальній стадії.

Про підстави відповідальності за завдану моральну шкоду мова йде у ст. 1167 Цивільного кодексу України. Законодавець закріпив у даній статті наступні підстави відшкодування моральної шкоди [22]:

- 1) заподіяння фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю шкоди за наявності вини правопорушника;
- 2) якщо шкода завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;
- 3) якщо шкода завдана внаслідок незаконного засудження;
- 4) якщо шкода заподіяна внаслідок незаконного притягнення до кримінальної відповідальності;
- 5) якщо незаконно застосовувався запобіжний захід, незаконне затримання, незаконне накладення адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або виправні роботи.

Про соціальний захист та відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайної ситуації або проведенням робіт із запобігання та ліквідації її наслідків мова йде у Кодексі цивільного захисту України (п. 6 ст. 21) [23].

Кодекс торгового мореплавства України має розділ IX «Надзвичайні морські події», в якому передбачено відшкодування збитків від зіткнення суден (глава III), від забруднення (глава IV) та ядерної шкоди (глава V) [24]. Звичайно, що крім відшкодування завданих матеріальних збитків, завжди має місце відшкодування моральної шкоди. Серед ознак, які характеризують дії потерпілої особи відносно прийняття рішення про відшкодування завданої йому протиправними діями чи бездіяльністю моральної шкоди, важливе місце займає мотивація його поведінки. Якщо матеріальний аспект відшкодування завданої шкоди має достатньо чітке визначення у кримінальному законодавстві в якості мети кримінального покарання, то адміністративне законодавство України серед завдань, закріплених в КУпАП (ст. 1), моральне відшкодування за вчинене правопорушення не передбачає [4]. Для порівняння, в Кодексі Туркменії про адміністративні правопорушення в якості мети адміністративного покарання передбачена заборона заподіяння шкоди діловій репутації юридичної особи (ст. 40) [25]. Під метою у більшості випадках розуміють уявний образ відшкодування, як результат,

до якого прагне потерпілий, а також його уявлення про майбутні наслідки, які повинні настати для того, щоб відновити (усунути, полегшити, покращити, зняти та інше) його морально-психологічний стан, а також авторитет, ділову репутацію у суспільстві, колективі, сім'ї та іншому середовищі.

Мотиви поведінки, якими керується потерпіла особа при прийнятті рішення про моральне відшкодування завданої шкоди, в першу чергу, стосуються захисту її конституційних прав, свобод і законних інтересів від протиправних посягань. Разом з тим, слід пам'ятати, що існують також низькі корисливі та інші мотиви, спрямовані на досягнення моральної (матеріальної / нематеріальної) компенсації за заподіяну потерпілому шкоду на усунення стигматизації особи («стигма» – від грецького *stigma* – клеймо, пляма), що впливає на поведінку потерпілого і ставлення до нього зі сторони оточуючого середовища.

Корисливий мотив поведінки потерпілого є одним із сильних психологічних подразників, що спонукає особу реалізувати право на відшкодування завданої їй моральної шкоди.

ВИСНОВКИ

В якості гіпотези можна зазначити, що відшкодування потерпілому моральної шкоди майнового і немайнового змісту, є однією з умов в частині оновлення адміністративного законодавства України, спрямованого на захист прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина. Відшкодування завданої потерпілому моральної шкоди залишається проблемою, яка пов'язана із вдосконаленням чинного адміністративного законодавства, дослідженням психологічного стану потерпілої особи та мотивації її поведінки. Важливим залишається питання ставлення суспільства і держави не лише до вчинених правопорушень, але й до відновлення порушених прав людини шляхом відшкодування моральної шкоди, яке у загальному вигляді можна визначити як систему заходів правового змісту, що передбачають відновлення порушених щодо потерпілої особи прав, свобод і законних інтересів майнового і немайнового змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996, No 254к/96. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996, № 254к/96-вр. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
2. Kuzmin, S. A., & Kucherenko, M. S. (Eds.). (2017). *Postanovy plenumiv Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta vyshchikh spetsializovanykh sudiv Ukrainy v kryminalnykh ta administratyvnykh provadzhenniakh* [Decisions of plenums of the Supreme Court of Ukraine and the highest specialized courts of Ukraine in criminal and administrative proceedings]. Kyiv: Palovida A. V. (in Ukrainian)
[Кузьмін, С. А., & Кучеренко, М. С. (Ред.). (2017). *Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних та адміністративних провадженнях*. Київ: Паливода А. В.].
3. Rudniev, K. (2017). *Torhova misiia kniazia Oleha* [Trade mission of Prince Oleg]. *Taiemnytsi mynuloho*, 47 (in Ukrainian)
[Руднев, К. (2017). Торгова місія князя Олега. *Таємниці минулого*, 47].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (Ukraine), 07 December 1984, No 80731-10. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (in Ukrainian)
[Кодекс України про адміністративні правопорушення (Україна), 07 грудня 1984, № 80731-10. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>].
5. Rymarenko, Yu. I., Kondratiev, Ya. Yu., Tatsii, V. Ya., & Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2003). *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia* [International Police Encyclopedia] (Vol. 1). Kyiv: In Yure (in Ukrainian)
[Римаренко, Ю. І., Кондратьєв, Я. Ю., Тацій, В. Я., & Шемшученко, Ю. С. (Ред.). (2003). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* (Т. 1). Київ: Ін Юре].
6. Kudrickij, A. V., & Babichev, F. S. (Eds.). (1988). *Ukrainskij sovetskij jenciklopedicheskij slovar'* [Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary] (Vol. 2). Kyiv: Glavnaja redakcija USJe (in Russian)
[Кудрицкий, А. В., & Бабичев, Ф. С. (Ред.). (1988). *Украинский советский энциклопедический словарь* (Т. 2). Киев: Главная редакция УСЭ].
7. Rymarenko, Yu. I., Kondratiev, Ya. Yu., Tatsii, V. Ya., & Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2005). *Mizhnarodna politseiska akademiia* [International Police Academy] (Vol. 2). Kyiv: In Yure (in Ukrainian)
[Римаренко, Ю. І., Кондратьєв, Я. Ю., Тацій, В. Я., & Шемшученко, Ю. С. (Ред.). (2005). *Міжнародна поліцейська академія* (Т. 2). Київ: Ін Юре].
8. Romanova, A. S. (2015). *Buttia liudyny u pryrodno-pravovomu prostori* [Being a person in the natural-legal space]. Lviv: Liha-pres (in Ukrainian)
[Романова, А. С. (2015). *Буття людини у природно-правовому просторі*. Львів: Ліга-прес].
9. Konstantinov, F. V. (Ed.). (1970). *Filosofskaja jenciklopedija* [Philosophical Encyclopedia] (Vol. 5). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija (in Russian)
[Константинов, Ф. В. (Ред.). (1970). *Философская энциклопедия* (Т. 5). Москва: Советская энциклопедия].
10. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (2012). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [Great Encyclopedia Law Dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka (in Ukrainian)
[Шемшученко, Ю. С. (Ред.). (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. Київ: Юридична думка].
11. Yeroshenko, O. (Ed.). (2012). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Dictionary of Contemporary Ukrainian Language]. Donetsk: Hloriia-Treid (in Ukrainian)

- [Єрошенко, О. (Ред.). (2012). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Донецьк: Глорія-Трейд].
12. Ostapenko, O. I., Kisil, Z. R., Kovaliv, M. V., & Kisil, R. V. (2008). *Administratyvne pravo* [Administrative Law]. Kyiv: Pravova yednist (in Ukrainian)
[Остапенко, О. І., Кісіль, З. Р., Ковалів, М. В., Кісіль, Р. В. (2008). *Адміністративне право*. Київ: Правова єдність].
 13. Kolomoiets, T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs* [Administrative Law of Ukraine: Academic Course]. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukrainian)
[Коломоєць, Т. О. (2011). *Адміністративне право України: Академічний курс*. Київ: Юрінком Інтер].
 14. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (Ukraine), 17 July 1997, No 994_535. Retrieved May 1, 2018, from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (in Ukrainian)
[Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Україна), 17 липня 1997, № 994_535. Актуально на 01.05.2018. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535].
 15. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (Ukraine), 04 November 1950, No 995_004. Retrieved May 1, 2018, from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian)
[Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Україна), 04 листопада 1950, № 995_004. Актуально на 01.05.2018. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004].
 16. Kravchuk, V. M. (2016). *Pidstavy vidshkoduvannia moralnoi shkody, zavdanoi subiekтом vladnykh povnovazhen* [Grounds non-pecuniary damage, tasks of the subject of authority]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*, 850, 34–38 (in Ukrainian)
[Кравчук, В. М. (2016). Підстави відшкодування моральної шкоди, завданої суб'єктом владних повноважень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 850, 34–38].
 17. Kozlov, Ju. M. (Ed.). (2004). *Kommentarij k Kodeksu Rossijskoj Federacii ob administrativnyh pravonarushenijah* [Commentary on the Code of the Russian Federation on Administrative Offenses]. Moscow: Jurist (in Russian)
[Козлов, Ю. М. (Ред.). (2004). *Комментарий к Кодексу Российской Федерации об административных правонарушениях*. Москва: Юристъ].
 18. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (Ukraine), 13 April 2012, No 4651-VI. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (in Ukrainian)
[Кримінальний процесуальний кодекс України (Україна), 13 квітня 2012, № 4651-VI. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>].
 19. Holodryha, Yu. (2017). *To on vona yaka – tsina zhyttia* [Then he is what – the price of life]. *Ekspres*, 84(9574) (in Ukrainian)
[Голодрига, Ю. (2017). *То он вона яка – ціна життя*. *Експрес*, 84(9574)].
 20. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] (Ukraine), 5 April 2001, No 2341-III. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian)
[Кримінальний кодекс України (Україна), 05 квітня 2001, № 2341-III. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>].
 21. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Justice of Ukraine] (Ukraine), 06 July 2005, No 2747-IV. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (in Ukrainian)
[Кодекс адміністративного судочинства України (Україна), 06 липня 2005, № 2747-IV. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>].

22. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (Ukraine), 16 January 2003, No 435-IV. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian)
[Цивільний кодекс України (Україна), 16 січня 2003, № 435-IV. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>].
23. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine] (Ukraine), 2 October 2012, No 5403-VI. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (in Ukrainian)
[Кодекс цивільного захисту України (Україна), 02 жовтня 2012, № 5403-VI. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>].
24. Pro morskі porty Ukrainy [About the sea ports of Ukraine] (Ukraine), 17 May 2012, No 4709-VI. Retrieved May 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (in Ukrainian)
[Про морські порти України (Україна), 17 травня 2012, № 4709-VI. Актуально на 01.05.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>].
25. Turkmenistanyj Administrativ hukuk bozulmalary Kodeksi [The Administrative Code of Turkmenistan] (Turkmenistan), 29 August 2014, No 3. Retrieved May 1, 2018, from http://minjust.gov.tm/tm/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8367 (in Turkmen).